

DE
GECENSUREERDE
OORLOG

NIET VOOR PUBLICATIE	
DAT:	VRIJ:

DE GECENSUREERDE OORLOG

Militairen versus media
in Nederlands-Indië 1945-1949

Louis Zweers

Walburg Pers

STIMULERINGS
FONDS
VOOR DE
PERS

De Gijselaar-Hintzenfonds

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van het Stimuleringsfonds voor de Pers, Stichting Democratie en Media, De Gijselaar-Hintzenfonds, Stichting Charema Fonds voor Geschiedenis en Kunst, Gravin van Bylandt Stichting, J.E. Jurriaanse Stichting en Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

Het proefschrift dat naast deze handelseditie is verschenen is getiteld 'Doodswijgen leek de beste oplossing'

© 2013 Louis Zweers, Rijswijk, p/a
Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag: Omgeving Surabaya, Oost-Java, 22 juni 1946. Mariniers rennen langs een brandende kampong. Oorspronkelijk bijschrift: 'Zo lieten de extremisten vaak de door hen verlaten kampongs achter, terwijl de bevolking werd gedwongen te evacueren.' Soms werden door mariniers kampongs platgebrand of raakten door beschietingen met mortiergranaten en tankgeschut kamponghuizen in brand. Deze indringende foto is destijds niet gepubliceerd maar werd later veelvuldig gebruikt in de media. Dit beeld van een brandende kampong is een iconofoto van de strijd in Nederlands-Indië geworden. Voor het eerst werden gecensureerde foto's van mariniersfotograaf Wilmar over de strijd op Oost-Java in 1946/1947 in mijn boek Front-Indië (1994) in de openbaarheid gebracht. Mariniersfotograaf Hugo Wilmar, NIMH. (De omslagfoto is oorspronkelijk in zwart-wit.)

Foto pagina 2: Instructiefoto uit het Voorschrift Politiek-Politionele Taak Leger (VPTL) dat door de DLC in 1946 aan de Nederlandse soldaten werd uitgereikt. Het biedt een complete handleiding voor het optreden tegen de Indonesische strijders. Het gaat over inlichtingenwerk, patrouillegang, omsingelen en doorzoeken van huizen, uitkammen van kampongs, aanvallen op versterkingen, opbouwen van hinderlagen, transport, bewaking en ondervraging van gevangenen enz. Oorspronkelijk bijschrift: 'Wees niet al te overmoedig! Weet wat je riskeert, als je je al te dicht bij de deur waagt en waarom zou je de deur op deze wijze forceren als het veel eenvoudiger kan. Gebruik dus een lange bamboestok om de deur open te rammen!' Deze geënceneerde foto laat de verkeerde aanpak voor het openen van een voordeur van kamponghuis zien. Deze serie bestaat uit tien beelden. Legerfotograaf onbekend, DLC, NA.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen
Vormgeving binnenwerk: Frank de Wit, Zwolle
Samenstelling, tekst, beeldredactie: Louis Zweers

ISBN 978.90.5730.939.7
NUR 688

Inhoud

Inleiding 7

De historiografie 11

Opzet en onderzoeksvragen 13

Historische schets 16

1. Voorgeschiedenis 23

De pers in Nederlands-Indië in de jaren dertig 23

Onder druk van de Indische overheid 24

DEEL I

2. Legervoorlichtingsdienst te Batavia 29

Dienst voor Legercontacten (DLC) 37

Instructies & richtlijnen 44

Legervoorlichting: eerste militaire actie 46

Operatie Product & DLC-teams op Java 49

Operatie Product & DLC-teams op Sumatra 57

Intocht in Lubuk Pakam 70

Fotoboek Soldaat Overzee 76

Legervoorlichting: tweede militaire actie 77

Operatie Kraai & DLC-teams op Java 83

Operatie Kraai & DLC-teams op Sumatra 93

Sukarno: Huisarrest in Yogyakarta 100

Sukarno's verbanning 109

Eindafrekening 113

Aanval op Yogyakarta 116

Internationale pers 117

Mediastilte 119

Fotorolletjes van sergeant

Kellenbach 122

De dood van generaal Spoor 126

Interne en externe kritiek op de legervoorlichting 131

3. Marinevoorlichtingsdienst te

Batavia 145

'Het geschrijf over de mariniers' 146

Beeldselectie MARVO 147

'Met de Mariniersbrigade in Oost-Java' 148

'Dat was jij marinier' 151

Operatie Product & MARNSVO-teams 152

Operatie Kraai & MARNSVO-teams 160

DEEL II

4. Nederlandse pers 167

Berichtgeving: bersiap-periode 168

'Dit prachtige Java dat voor onze ogen tot een hel werd' 168

'Het vermoorde land' 171

Vriend van de Republiek 177

Onverschrokken verslaggevers 181

'Brallende koloniale' 183

Nederlandse correspondenten te Batavia 185

'Ze zaten vooral aan de bar' 185

Pleitbezorgers van de Indonesische zaak 187

Soldatenproza 194

Verzuilde kranten 197

Verslaggevers aan het front 200

Berichtgeving: eerste militaire actie 207

Persreis door de archipel 213

Berichtgeving: tweede militaire actie 216

Berichtgeving: guerrillaoorlog 224

5. Publiekstijdschriften 235

Embedded (foto)journalisten 236

Alfred van Sprang, oorlogsverslaggever 236

United Press correspondent 237

‘Brandt goed, die communistische rommel’ 239
 ‘Laatste acte’ 240
 Willem van de Poll, legerofficier en (foto)journalist 241
 Koloniale toestanden 243
 Verkleedpartij te Ataka 246
 Jan Stevens, oorlogsfotograaf voor *De Spiegel* 247
 ‘Eerst Bali zien en dan...’ 249
 Charles Breijer, fotograaf en cameraman 252
 Yogyakarta in de zomer van 1948 254
 Hugo Wilmar, sterfotograaf van Spaarnestad 255
 Operatie Product & Spaarnestad-team 255
 Yogyakarta in december 1947 262
 ‘Allah geef ons vrede’ 265
 Onafhankelijke (foto)journalistiek? 265

DEEL III

6. Merdeka, de Indonesische kant van de oorlog 271

Indonesisch fotopersbureau IPPHOS 271

7. Internationale pers 281

Standplaats Batavia 281
 ‘Indonesiërs waren hot news’ 283
 ‘Een bijna democratisch gebaar’ 284
 ‘Charming smile’ 286
 ‘Ongewenst geschrijf’ 288
 ‘I am not pro-Dutch’ 289
 Codes van vertrouwen 291
 ‘Doodzwijgen leek de beste oplossing’ 292
 ‘Deze jongen wordt inderdaad onuitstaanbaar’ 293
 Pope’s ‘bloempjes’ 297
 ‘Een onbeschofte jonge Amerikaan’ 301

Waarom de Nederlanders een slechte pers ontvingen 303
Charmeoffensief 305
 Fact-finding mission 308
 Het communistische gevaar 310
 ‘Merdeka of Moskou’ 312
 ‘Ongewenste elementen’ 315
 ‘Alle ogen zijn opengegaan’ 317
Perspublicaties 318
 Geharnaste stukken 320
De fatale vlucht 323
 Journey’s End 324
 ‘Breaking up the party’ 325
 Off the record 326
 ‘It’s no use’ 328
Internationale reacties 330
 ‘Arme KLM, arme Plesman’ 332
Laatste getuigenis 334
 Volgeschreven blocnotes 335
 Mathews’ perscampagne 337
Nieuw mediaoffensief 339
 Spindoctor 340
 Mosterd na de maaltijd 341
Amerikaanse culturele propaganda 342
 Het gevaarlijke jaar 345

8. Epiloog. Nederlandse journalisten in de jonge Republiek 346

9. Samenvatting & conclusies 352

Summary 359
 Noten 365
 Lijst van afkortingen 384
 Personenregister 385
 Geraadpleegde archieven en collecties 391
 Interviews 392
 Geraadpleegde literatuur 393
 Dankwoord 398
 Over de auteur 400

Inleiding

Mijn eerste bezoek aan Indonesië was in de zomer van 1981. Op 17 augustus van dat jaar bezocht ik de broeierige havenstad Padang aan de westkust van Sumatra. Op dat moment werd daar de onafhankelijkheid uitbundig gevierd. De stad was vol feestende mensen, door de straten reden auto's met jongeren die zwaaiden met de roodwitte Indonesische vlag. Bij een grote optocht van praalwagens en versierde militaire voertuigen, voelde ik me als enige Hollander wat ongemakkelijk. Mijn nieuwsgierigheid naar de Indonesische archipel was al op jonge leeftijd gewekt toen mijn grootvader (hij overleed in 1951), die had deelgenomen aan de Lombok-expeditie in 1894, zijn militaire onderscheidingen, foto's en papieren aan mij had nagelaten. Er waren ook nog andere persoonlijke banden met Indië/Indonesië. In de zomer van 1951, reisde mijn achttienjarige nicht Lily, studente aan het Utrechts Conservatorium, tegen de stroom van Nederlands-Indische repatrianten in naar Indonesië. Ze ging naar haar geliefde, de adellijke Amir. Ondertussen woont ze al meer dan zestig jaar in Bandung op West-Java. Zij inspireerde me tot het samenstellen van een familieverhaal, als literaire non-fictie geschreven, dat zich vooral afspeelt in het turbulente postkoloniale Indonesië. Dit boek getiteld *De engel van Kebayoran* verscheen begin 2011. ¹

Mijn zoektocht naar de verdwenen fotocollecties over Nederlands-Indië is al decennia geleden begonnen. Zo stelde ik eind jaren tachtig mijn eerste boek samen met foto's over het koloniale Sumatra met de nadruk op de ontginning van de oerwouden, de aanleg van de tabaksplantages en het koloniale leven van de planters in de periode 1870-1920. De schaduwkanten van de koloniale samenleving werden zelden gefotografeerd. De fotografen maakten deel uit van deze koloniale gemeenschap en aanschouwden daarom dit tropische eiland met westerse ogen. Het ging dus niet zozeer om het vastleggen van de werkelijkheid als wel de weergave daarvan die paste in de beeldvorming van de blanke bovenlaag en die bovenal een rechtvaardiging inhield voor hun aanwezigheid in Indië. De fotografie werd gebruikt om de Nederlandse positie in de kolonie nogal eenzijdig te belichten. ²

Ondertussen speurde ik naar zwart-wit familiekiekjes uit privécollecties over het dagelijks leven van de welgestelde Europeanen in de kolonie. Beelden van thee-visites en picknicks, uitstapjes naar de vulkanen en bergmeren tot het jagen op wildzwijnen en tijgers. Later stelde ik hierover het fotoboek *Indië in vervlogen tijden* samen. Een nostalgisch boek over *tempo doeloe*, over een schijnbaar idyllisch leven in de tropen.³

Begin jaren negentig traceerde ik voor het eerst de vele honderden afdrukken van de oorlogsfotograaf Hugo Wilmar in het Spaarnestad-archief en in de collectie van het archief van de Maritieme Historie (MARHIST nu NIMH) over de strijd in Nederlands-Indië. Een deel van deze 'gevonden' beelden over de harde gevechten bij Surabaya op Oost-Java was nog nooit eerder gepubliceerd. Vervolgens kwam ik begin 1995 op het spoor van de incomplete negatievencollectie van de Dienst voor Legercontacten. Deze collectie bevond zich al decennia diep opgeborgen in het Nationaal Archief te Den Haag. Niemand keek meer naar dit materiaal om. De dozen met nitraatnegatieven waren jarenlang onuitgepakt gebleven.

Op dat moment was deze collectie nog niet beschreven en geïnventariseerd. Als een fotodetective ging ik aan de slag met deze vooralsnog onbekende collectie. Vele negatievenstroken heb ik op de lichtbak bekeken en er contactafdrukken van laten maken. Na mijn eerste verkenningen van dit weggestopte *raw material* bleek dat het ging over belangwekkende en deels ongepubliceerde beelden van het Nederlandse militaire optreden in Indië in de tweede helft van de jaren veertig van de vorige eeuw. Tijdens mijn onderzoek naar het oeuvre van de oorlogsfotograaf en correspondent Alfred van Sprang vond ik in april 1998 een deel van zijn negatievencollectie in een kast bij het fotopersbureau ABC Press te Amsterdam. Het ging om zo'n drieduizend negatieven die hij in de jaren veertig/vijftig maakte als *frontline reporter* voor het weekblad *De Spiegel*.⁴

Vanaf de jaren negentig heb ik een reeks publicaties over de koloniale oorlog, en vele artikelen in de landelijke media en vakbladen, over mijn onderzoek naar het beeldmateriaal uit verschillende fotocollecties samengesteld. Duizenden negatieven en afdrukken van militaire fotografen zoals bijvoorbeeld van de legerfotograaf Ben Huisman en de mariniersfotograaf Hugo Wilmar, heb ik geanalyseerd en in een historische context geplaatst. Daarin lag de nadruk op de frontbeelden uit de tropen, onze eigen Vietnamoorlog. Zo zijn door mij de volgende boeken hierover samengesteld: *Front-Indië* (1994), *Agressi II: Operatie Kraai* (1995), *Strijd om Deli* (1997), *Indië voorbij* (1998). In deze boeken gaat het vooral over de weggemoffelde beelden van Nederlandse legerfotografen en filmers in het toenmalige Nederlands-Indië. Een aantal tentoonstellingen over deze fascinerende maar soms ook heftige Indische oorlogsfoto's heeft in de periode van 1994 tot 1996 plaatsgevonden in het Nederlands Fotomuseum te Rotterdam, het Verzetsmuseum te Gouda, het Historisch

Museum te Apeldoorn en het Museum voor Volkenkunde (het huidige Wereldmuseum) te Rotterdam. Aan deze soms controversiële en goed gecomponeerde beelden werd in verschillende televisieprogramma's uitvoerig aandacht geschonken. Talloze veteranen hebben op deze uitzendingen gereageerd. Deze televisie-uitzendingen, publicaties en tentoonstellingen hebben wel degelijk een rol gespeeld in het publieke debat over het Nederlandse militaire optreden in Indonesië.⁵

Hoe is het gesteld met de zogenaamde contrabeelden, de onthullende foto's van het militaire optreden? In mijn boek *Strijd om Deli* zien we Nederlandse militairen die zijn gewikkeld in vuurgevechten in het onbestendige 'niemandland' op Sumatra. Er wordt intensief geschoten en de soldaten rukken op langs de wegen. Met zijn camera zoomde legerfotograaf Ben Huisman soms genadeloos in op de treurig voor zich uit starende gezichten van gewonde en gevangengenomen Indonesische strijders. En soms worden terloops de dodelijke slachtoffers langs de weg of bij een kampong gefotografeerd. In *Front-Indië* werden voor het eerst de gecensureerde foto's van de harde acties van de Mariniersbrigade bij Surabaya op Oost-Java in 1946/1947 door de Nederlandse oorlogsfotograaf Hugo Wilmar gepubliceerd. Dit foto- en negatievenmateriaal afkomstig van militaire fotografen werd destijds niet vrijgegeven voor publicatie. Die beelden met de bijbehorende verhalen vonden nooit een weg naar de Nederlandse media.

Tijdens mijn bezoek aan Indonesië in het najaar van 2003 heb ik mijn eerdere publicaties voorgelegd aan de Indonesische TNI-luitenant-generaals b.d. dr. H. Mashudi en Yogi Supardi, die destijds als jonge officieren waren betrokken bij de onafhankelijkheidsstrijd. In deze boeken gaat het vooral over het verborgen beeldmateriaal van Nederlandse legerfotografen en filmers over het militaire optreden in het voormalige Nederlands-Indië. Deze onthullende beelden zijn afkomstig uit Nederlandse militaire archieven. Decennialang lagen ze daar onaangeroerd. Ik was benieuwd hoe deze Indonesiërs kijken naar de weergave van hun onafhankelijkheidsstrijd en de beeldvorming hierover. De foto's in mijn eerdere boeken over de koloniale oorlog zijn, en dat kon ook haast niet anders, gemaakt door legerfotografen vanuit het Nederlandse standpunt. Hollandse soldaten waren krachtig, groot, goed doorvoed en voorzien van moderne militaire uitrusting en zware wapens. Ongewild ontstaat de indruk dat de Indonesische vrijheidsstrijd weinig voorstelde. Dit was evenwel geenszins het geval. Indonesische guerrillastrijders waren weliswaar licht bewapend maar werden door nagenoeg de hele bevolking gesteund. Zij wisten feilloos de weg in elke kampong, landstreek en bergketen. En ze vochten voor hun vrijheid. De jonge officier Supardi maakte destijds deel uit van de eerste lichter van de Militaire Academie te Yogyakarta. Hij vond dat de Indonesische vrijheidsstrijders in mijn boek *Agressi II: Operatie Kraai*, over de tweede politionele actie in december 1948, als losers werden weergegeven. Feitelijk was de Nederlandse militaire campagne een catastrofe voor de Indonesiërs.

Zelfs Sukarno en bijna al zijn ministers waren geïnterneerd. Uiteindelijk heeft de internationale politiek (met name de houding van Amerika, Engeland en de VN) de doorslag gegeven in het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië. Voormalig generaal Supardi vroeg zich af: 'Waarom zijn die beelden destijds niet vrijgegeven. Ze tonen toch de succesvolle Nederlandse militaire luchtlanding bij Yogyakarta en de verovering van Solo?' Dat is zeker waar. Maar de foto's tonen een echte oorlog en dat wilden de Nederlandse autoriteiten destijds juist verbloemen.⁶

In die tijd was Mashudi een jonge stafofficier bij de Siliwangi-divisie. Na de tweede militaire actie maakte hij de befaamde 'Lange Mars' van deze divisie van Midden naar West-Java mee. Aandachtig bekijkt de hoogbejaarde generaal het fotoboek over de tweede militaire actie (door Indonesiërs *Agressi II* genoemd) dat ik hem heb overhandigd. Ik vroeg me af of het Nederlandse volk en de 150.000 uitgezonden militairen zich bij een meer onafhankelijke verslaggeving sterker tegen deze oorlog hadden gekeerd. Mashudi beweerde dat 'de Nederlandse bevolking geen enkele rol van betekenis speelde. De politieke en militaire elite bepaalde wat er moest gebeuren met Nederlands-Indië. Het machtsspel vond achter de schermen plaats.'⁷

Professor dr. Bambang Hidayat hield op 24 juni 2009 een toespraak bij de opening van mijn expositie *Travels of the past* met Alphons Hustinx's zwart-wit foto's en kleurenfilms over het vooroorlogse Indië in het Erasmushuis te Jakarta. Deze bijzondere Hunstinx vintagecollectie had ik op een veiling aangeschaft. In zijn speech ging hij ook in op mijn publicaties over de koloniale oorlog. Bambang Hidayat stelde: 'Important as his books are, for example *Front Indie* and *Agressi II: Operatie Kraai*, they bear the signature of his seeking justice. They are photo-essays of historical moments (...). The collection tells us also that media can readily play an important role in securing hegemony of power (...). He has also painted a truer colour of the process of Indonesian independence, without ever blaming his country's injustice toward humanity during the war. His intention, I think, is a humanitarian approach to learn and to unlearn what have gone wrong.'⁸ Echter, in de Indonesische persreacties over het boek *Strijd om Deli* met foto's van legerfotograaf Ben Huisman en *Front-Indië* met beelden van de mariniersfotograaf Hugo Wilmar werd in de landelijke kranten *Merdeka* en *Jakarta Post* vooral de nadruk gelegd op het openrijten van oude wonden. Dit onderwerp ligt in Indonesië nog steeds gevoelig.⁹

Hoe werd deze guerrillaoorlog eigenlijk in beeld gebracht door de Indonesische fotografen en filmers van IPPHOS, ANTARA en BERITA? Alleen de fotocollectie van IPPHOS is bewaard gebleven en nu ondergebracht in het Nationaal Archief van Indonesië. In Jakarta heb ik duizenden afdrukken van het fotopersbureau IPPHOS mogen bekijken. Hoe is het gesteld met de beelden van de strijd die door de Indonesiërs is vastgelegd? Veel foto's en films van Indonesische fotografen en cameramensen zijn verloren gegaan. Dat blijft een manco voor de geschiedschrijving. Echter, het werk van de Nederlandse militaire fotografen en filmers is deels wel

bewaard gebleven in archieven. Zo stelde ik in 2009 met de NIOD-historici René Kok en Erik Somers het boek *Koloniale oorlog 1945-1949. Van Indië naar Indonesië* samen. In dit fotoboek staan bijna tweehonderd beelden van deze verdrongen periode.¹⁰

De historiografie

De omvangrijke 20-delige bronnenpublicatie de *Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* geeft vooral een gedetailleerd beeld van de politieke onderhandelingen en in mindere mate van het militaire optreden. Aan de pers, media en de voorlichting wordt relatief weinig aandacht besteed. In de loop van de jaren verschenen studies die allerlei deelaspecten van het conflict behandelen zoals die over het militair-strategische beleid (militair historica dr. P.M.H. Groen) en de militaire hoofdrolspelers als generaal S.H. Spoor en kapitein R. Westerling (militair historicus dr. J.A. de Moor). Eerder al ging professor dr. J.A.A. van Doorn in zijn publicatie *Ontsporing van geweld* in op de vormen en oorzaken van de geweldsuitoefening door de Nederlandse strijdkrachten tijdens de oorlog in Nederlands-Indië. In haar studie *Last van de oorlog* concentreerde historica dr. S. Scagliola zich vooral op de militaire excessen en oorlogstrauma's van de Nederlandse militairen.

Een aparte categorie vormen publicaties over de voormalige politieke hoofdrolspelers zoals dr. W. Drees (politicoloog dr. H. Daalder), dr. L.J.M. Beel (dr. R.A. Gase en historicus dr. L.J. Giebels), en de indrukwekkende biografie over het leven van Sukarno (Giebels) en over de topdiplomaat dr. J.H. van Roijen (dr. H. Meijer & dr. R. van der Maar) die een belangrijke rol als onderhandelaar in de slotfase van het dekolonisatieproces heeft vervuld. Over het Nederlandse beleid, de onderhandelingen en politieke verwickelingen in Den Haag en Batavia stelde de oud-topambtenaar van Buitenlandse Zaken en historicus dr. J.J.P. de Jong de omvangrijke werken *Diplomatie of strijd* en *Avondschot* samen. In zijn laatste boek *Avondschot* uit 2011 worden de reacties op de onderhandelingen en de militaire acties in de Nederlandse pers beknopt toegelicht.

In de periode 1945-1949 heeft een aantal verslaggevers als Arie de Gooyer (*Trouw*), Henk van Maurik (*De Gelderlander*), Wil Hofwijk (*De Maasbode*), Willem van de Poll (*De Spiegel*), Alfred van Sprang (*United Press*), Jan Stevens (*De Spiegel*) en Hugo Wilmar (*Panorama & de Katholieke Illustratie*) nogal impressionistische boeken over hun Indische ervaringen samengesteld. Daarnaast hebben voorlichters als Jan Ritman en de Britse inlichtingenofficier Laurens van der Post alsmede oud-journalisten als Johan Fabricius (*The Times*), Alfred van Sprang (*United Press*), Jan Bouwer (*United Press & de Nieuwsgier*), Paul van 't Veer (ANETA), Jacques de Kadt (*Het Parool*) en Frans Goedhart (*Het Parool*) later hun journalistieke herinneringen op papier gezet. Ook internationale journalisten als Martha Gellhorn en George Kahin hebben over hun aanwezigheid in Indonesië geschreven. De laatste jaren is er een aantal biografieën verschenen over de Parool-journalist Frans Goedhart

(historica dr. M. de Keizer), Vrij-Nederland hoofdredacteur Henk van Randwijk (dr. G. Mulder & dr. P. Koedijk), Parool-hoofdredacteur G.J. van Heuven Goedhart (historicus dr. J. Corduwener) en de internationale journalist/diplomaat Marcus van Blankenstein (door zijn kleindochter en historica dr. E. van Blankenstein) die zich met het afscheid van Nederlands-Indië hebben beziggehouden. Het pershistorische onderzoek in Nederland heeft een omvangrijke hoeveelheid aan studies opgeleverd over bijvoorbeeld Elsevier (dr. G. van der List), *De Telegraaf* (dr. M. Wolf), *Het Parool* (Mulder & Koedijk), *de Volkskrant* (dr. J.M.H.J. Hemels en dr. F.P.I.M. van Vree). Daarin wordt soms een link met Indië gelegd. Verder hebben de journalisten Ad van Liempt, Arnold Karskens en Hans Verstraaten kort en bondig geschreven over de Nederlandse pers in relatie tot de ‘politieonele’ acties.¹¹

De laatste decennia werd de beeldvorming in de media vooral bepaald door het militaire geweld en de ‘politieonele’ acties in juli/augustus 1947 en december 1948. In mijn al eerder gememoreerde publicaties *Front Indië*, *Operatie Kraai: Agressie II*, *Strijd om Deli* en *Indië voorbij* werd de intrigerende relatie tussen beelden, geschiedenis en beeldvorming van het militaire optreden in Nederlands-Indië onderzocht. Dit zijn sterk op de Nederlandse fotocollecties (afkomstig uit het Nationaal Archief, Spaarnestad Photo en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie) gebaseerde studies over het roerige koloniale verleden. In de zomer van 2012 publiceerde *de Volkskrant* de foto’s, gemaakt door een amateurfotograaf, van Indonesische mannen die dood in een greppel liggen. Uit een bekentenis van een oud-veteraan in juli 2013 bleek dat inderdaad een standrechtelijke executie door Nederlandse militairen in maart 1949 in Zuid-Sumatra werd uitgevoerd.

Een blinde vlek bleef de guerrillaoorlog in het eerste halfjaar van 1949 die op grote schaal plaatsvond in de binnenlanden van Sumatra en Java terwijl op datzelfde moment intensieve onderhandelingen tussen Nederlandse en Indonesische diplomaten werden gevoerd. Het guerrillageweld en de Nederlandse tegenoffensieven grepen om zich heen terwijl de pers volledig buiten spel werd gezet en er sprake was van een dominante militaire censuur. Deze guerrillaoorlog en de toenemende geweldsspiraal, met het bijbehorende menselijk leed voor de burgerbevolking, de uitputting van de soldaten en de uitzichtloosheid van de strijd, werden bijna volkomen genegeerd.

Er is veel geschreven over de politieke en militaire ontwikkelingen in de periode 1945-1949 maar relatief weinig over de pers en de voorlichting. De papieren archieven van de militaire voorlichtingsdiensten zijn deels geschoond. Het gemis aan archiefmateriaal over de voorlichting is gedeeltelijk gecompenseerd door interviews met een aantal sleutelfiguren van deze diensten. Zij hebben hun herinneringen echter nooit aan het papier toevertrouwd.

Na bronnen- en archiefonderzoek, dat zich over enige decennia heeft uitgestrekt, en interviews met oud-fotografen, correspondenten en voorlichters, waarvan een groot aantal intussen niet meer leven, is dit proefschrift over de media en de militaire voorlichting tijdens het conflict in Nederlands-Indië tot stand gekomen. Het is een eerste overzicht waarin de relatie militairen versus media in den brede is onderzocht.

Opzet en onderzoeksvragen

Aan het proefschrift voorafgaand heb ik een schets toegevoegd van de historische en politieke gebeurtenissen tussen 1945 en 1949, als handreiking voor de geïnteresseerde lezer. Hiertoe heb ik besloten omdat mijn studie een detailstudie is over de relatie tussen militairen en media in Indië. Over de andere aspecten van deze zeer complexe periode is overvloedige literatuur te vinden. Mijn studie is geen literatuurstudie naar de historiografie van het hele dekolonisatieproces. Niettemin heb ik een overzichtsschets nuttig geacht.

Een ander punt is dat de lezer zich zou kunnen afvragen waarom ik de door mij behandelde thematiek niet op comparatieve wijze heb aangepakt, dat wil zeggen vergeleken met het dekolonisatieproces (en de beeldvorming erover) in bijvoorbeeld Maleisië, Indochina en Algerije. De reden dat ik mij heb beperkt tot de 'nationale' geschiedschrijving van het dekolonisatieproces in Indië ligt voor de hand. Dit zou nog extra onderzoek vergen.

Zowel in deze inleiding als in verschillende hoofdstukken worden vragen, met name deelvragen, opgeworpen en uiteindelijk beantwoord. Dat zijn er nogal wat. De hoofdvraag luidt als volgt. Op welke wijze hebben de Nederlands-Indische legerautoriteiten tussen het uitroepen van de Republiek Indonesië door Sukarno in augustus 1945 en de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 getracht de beeldvorming over de guerrillastrijd tegen de Nederlandse militaire aanwezigheid - en ook over de 'politonele' acties van Nederland in 1947 en 1948 - te beïnvloeden? Deze hoofdvraag zal worden beantwoord via het stellen en beantwoorden van diverse, uiteenlopende deelvragen.

In dit proefschrift ligt het accent vooral op de militaire voorlichting, de schrijvende (internationale) pers, en natuurlijk op de oorlogsfotografen. Deze studie valt uiteen in drie delen. Het eerste deel bestaat uit een beschrijving van het functioneren en optreden van de militaire voorlichtingsdiensten, de Dienst voor Legercontacten (DLC) en de Marinevoorlichtingsdienst (MARVO), inclusief de Mariniersvoorlichtingsdienst (MARNSVO) in Nederlands-Indië. Wat was hun strategie en attitude ten aanzien van de (foto)berichtgeving in de Nederlandse kranten en tijdschriften? Deel twee gaat over de Nederlandse correspondenten in Batavia, ze waren over het algemeen nogal volgzaam, en reisden voornamelijk met voorlichters rond en loeerden ook op militaire posten. De vraag is hoe het was gesteld met de scheidslijn

tussen journalistiek en voorlichting. In hoeverre werd de pers genuïlkorfd? Wat kreeg de Nederlandse bevolking te zien en te lezen van de oorlog in de kolonie? Deel drie is gewijd aan de onafhankelijke buitenlandse correspondenten die waren gestationeerd in Batavia. De Nederlandse militaire machthebbers vonden deze journalisten vooral lastig en eigenzinnig.¹² Sommige buitenlandse (foto)verslaggevers trokken er alleen of in een groepje op uit in de hoop onafhankelijk verslag te kunnen doen. Dit was, ondanks zelfopgelegde veiligheidsmaatregelen, in de gebieden waar de Indonesische guerrillastrijders actief waren een riskante onderneming. Op welke wijze schreven de buitenlandse correspondenten te Batavia over het Nederlandse optreden in Indië?

De Nederlandse regering was druk bezig de wereld te overtuigen van haar gelijk. Daartoe was het uitnodigen van vooraanstaande internationale journalisten een geschikt middel. In mijn boek *De crash van de Franeker* beschrijf ik een door de Nederlandse autoriteiten georganiseerde en begeleide persreis van een groep Amerikaanse journalisten door de archipel. De tournee werd een groot succes voor de Nederlandse voorlichtingsdienst. Op de terugreis crashte het KLM-toestel Franeker met deze groep Amerikanen tegen een berg bij het vliegveld van Bombay.¹³ Hoe strenden Sukarno en het Nederlandse gezag om de gunst van de (internationale) publieke opinie? Waarom koos Nederland pas in 1949 voor een meer moderne en open aanpak van de voorlichting, inclusief spindoctoring? Bovendien wordt in dit laatste deel de Indonesische kant van de oorlog gezien door Indonesische fotografen belicht.

De verschillende deelvragen zullen niet allen op dezelfde wijze beantwoord kunnen worden. Dit heeft te maken met het verschil in beschikbaar bronnenmateriaal. In het archief van de Dienst voor Legercontacten en het archief van de Marinevoorlichtingsdienst is relatief weinig materiaal aangetroffen over de legercorrespondenten. Wat betreft de buitenlandse correspondenten ligt de nadruk met name op de Amerikaanse journalisten en veel minder op de eveneens in Indië aanwezige Britse en Australische correspondenten. Dit heeft eveneens te maken met het feit dat hun materiaal niet in de onderzochte Nederlandse archieven was opgenomen. En het was binnen dit onderzoek om financiële redenen niet mogelijk om in Groot-Brittannië en Australië onderzoek te doen in archieven. Inhoudelijk en politiek gezien was de houding van Amerika en de Amerikaanse media inzake Indië ook van doorslaggevend belang voor de uitkomst van de politieke strijd om Indië.

Er is getracht, zie hoofdstuk 4 en 7 om naast het archiefonderzoek naar de visuele berichtgeving ook de schrijvende Nederlandse en buitenlandse (vooral dus Amerikaanse) pers te behandelen. In de epiloog zal ook aan de schrijvende Nederlandse pers in Indonesië ná de soevereiniteitsoverdracht aandacht worden besteed. Wat betreft de mediaberichtgeving heb ik gekozen voor zogeheten *key-events*, te weten de *bersiap*-periode (september 1945-maart 1946), de 'politioenele' acties in

juli/augustus 1947 en december 1948. En de guerrillaoorlog tijdens de eerste helft van het jaar 1949. Ik heb in dit verband landelijke kranten, opinieweekbladen en geïllustreerde tijdschriften bestudeerd. Bij de dagbladen zijn de voorpagina's en de pagina's 2 en 3 als uitgangspunt genomen. In de opinieweekbladen en de geïllustreerde tijdschriften zijn de (foto)reportages over de strijd in Indië integraal onderzocht.

De ondertitel van deze dissertatie 'Militairen versus media' moet in deze zin worden opgevat. De bioscoopjournaals en de radioverslagen zijn buiten dit onderzoek gehouden om de volgende redenen. Op het onderwerp bioscoopjournaals en documentaires over de onafhankelijkheidsstrijd zal mevrouw drs. Gerda Jansen Hendriks binnenkort promoveren. Onderzoek naar de Nederlands-Indische Radio Omroep Maatschappij (NIROM) en de Radio Omroep in Overgang (ROIO) te Batavia en naar nieuwsberichten op de Nederlandse radio zijn buiten beschouwing gelaten omdat dit een geheel nieuw en zeer tijdrovend onderzoek zou vergen. De radioverslagen van Nederlandse correspondenten moeten immers, voor zover nog aanwezig in het archief van het Instituut voor Beeld en Geluid, in 'real time' worden beluisterd. Op basis van een steekproef bleek dat dit onderzoek vele maanden extra zou hebben gekost.

In dit proefschrift wordt, voor het eerst, de geschiedenis verteld van de persvoorlichting in en over Nederlands-Indië, gebaseerd op nu bekende en beschikbare bronnen. Het is, in elk geval voor mijzelf, een uitermate langdurige maar ook uitermate leerzame exercitie geweest. Hopelijk denkt de lezer er ook zo over.

Historische schets

Een verkorte versie van de kleurenfilm van Alphons Hustinx met de titel *Sprookjesachtig Indië* (lengte 60 minuten) trok in 1939 volle zalen in de Cineac-theaters in de Nederlandse steden. De oorspronkelijk ruim twee uur durende film, een van de eerste Nederlandse kleurenfilms, werd ook met veel succes door Hustinx zelf in het land vertoond. Zijn beelden tonen vooral de Nederlandse verrichtingen in de tropen. We zien de cultuurondernemingen, moderne villawijken, gerieflijke hotels, zwembaden, geasfalteerde autowegen en spoorlijnen met de treinen van de Staatsspoorwegen op Java en Sumatra en de bootverbindingen met de KPM-schepen tussen de verschillende eilanden. En natuurlijk ontbreken de fraaie landschappen met vulkanen, bergmeren, warmwaterbronnen, snelstromende rivieren en tropische palmstranden niet. Ook de inheemse cultuur, ambachten, rituelen en volksvermaak komen aan bod. Hustinx filmde alleen de exotische schoonheid in de archipel en de – in zijn ogen – ideale koloniale samenleving. Voor de politieke en sociale situatie in de Oost had hij nauwelijks belangstelling. De recensenten waren zonder uitzondering van mening dat de film geslaagd was. Voor het Nederlandse publiek was deze kleurenfilm bepalend voor hun beeldvorming over de kolonie. En dit beeld is blijven hangen ook toen het vooroorlogse Indië al was verdwenen. Maar weinig Nederlanders konden zich wegdenken uit deze droomkolonie.¹

Op 7 december 1941 begon de oorlog in de Pacific met een Japanse verrassingsaanval op de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor (Hawaï). Uit solidariteit met Engeland en de Verenigde Staten verklaarde Nederland eveneens Japan de oorlog. Na de vernietigende Slag in de Javazee op 27 februari 1942 waarbij de Nederlandse vloot grotendeels ten onder ging, was de weg vrij voor de landing van Japanse troepen. Begin maart zetten ze voet aan wal op Java. Op 8 maart 1942 capituleerde het Koninklijk Nederlands-Indische Leger (KNIL). De Indonesische bevolking reageerde met enthousiasme op de komst van de Japanners, die door velen als bevrijders werden gezien. Japan wilde Nederlands-Indië opnemen in een nieuwe Aziatische politieke en economische orde. Europese media, scholen enz. werden verboden.

Er mocht geen Nederlands meer worden gesproken. Nederlandse burgers, maar ook een deel van de Indo-Europeanen, werden geïnterneerd. Voor de Japanners was het Indonesisch nationalisme ondergeschikt aan hun eigen ideaal van leiderschap over Azië. Indonesische nationalistten mochten beperkte politieke activiteiten ontplooiën. Indonesische leiders zoals Sukarno en Hatta werkten samen met de Japanners, terwijl ze probeerden het Indonesisch nationalisme te versterken. De Japanners bleken echter de nieuwe bezetters en eisten honderdduizenden dwangarbeiders, *romusja's*, en legden beslag op een groot deel van de voedselproductie waardoor hongersnood ontstond. In de loop van de Japanse bezetting werd de positie van de Nederlands-Indische burgergeïnterneerden en krijgsgevangenen slechter door een combinatie van voedselgebrek, onhygiënische omstandigheden, besmettelijke ziekten en wangedrag van de Japanse bewakers. Uiteindelijk bleek dat 20 procent van de krijgsgevangenen en circa 15 procent van de burgers in de kampen was omgekomen.

Na de desastreuze uitwerking van de Amerikaanse atoombommen op de steden Hiroshima en Nagasaki capituleerde Japan op 15 augustus 1945. Twee dagen later riepen de nationalistten onder leiding van Sukarno en Mohammad Hatta in Batavia de onafhankelijke Republiek Indonesië uit. Sukarno werd president en Hatta vice-president. Nederlands-Indië viel nu onder de verantwoordelijkheid van de Britse opperbevelhebber admiraal Louis Mountbatten die een afwachtende houding aannam. De Japanners bleven voorlopig met het bestuur belast. De Nederlanders in de kampen moesten daar voor hun eigen veiligheid blijven. De toestand was chaotisch. Eind september 1945 arriveerden de eerste Brits-Indische troepen. Feitelijk beheerste de Republiek op dat moment het grootste deel van Java en Sumatra. De Britten moesten de orde herstellen, de *key areas* beveiligen en de Japanners ontwapenen. De situatie escaleerde in snel tempo. Zo ontstond bij de havenstad Surabaya een ware veldslag tussen de Britse strijdkrachten en de *pemuda's*, fanatieke Indonesische jongeren. Dankzij inzet van artillerie en de luchtmacht wisten de Britse troepen, na zware tegenstand, het grootste deel van de stad te veroveren. Slechts een aantal stedelijke enclaves werd door opnieuw gegroepeerde KNIL-eenheden, burgerwachten en Brits-Indische troepen provisorisch beschermd. Zo werd de wegverbinding tussen Batavia/Buitenzorg en Bandung onderhouden met gewapende konvoien. Sukarno cum suis hadden nauwelijks greep op de geradicaliseerde Indonesische jongeren die waren geïndoctrineerd door de anti-westerse propaganda van de Japanners. Ze traden met veel geweld op tegen Nederlanders, Indische Nederlanders en Chinezen, Ambonezen en Menadonezen die ze ervan verdachten pro-Nederlands te zijn. Ze wilden geen terugkeer van het Nederlandse koloniale bewind maar een snelle overgang naar volledige onafhankelijkheid. Deze zogeheten *bersiap*-periode duurde van het najaar 1945 tot begin 1946 en werd gekenmerkt door chaos en anarchie. Zeker 3.500 (Indische) Nederlanders werden vermoord en geïdentificeerd. Een voorzichtige schatting van het totaal aantal *bersiap*-

slachtoffers, burgerdoden en vermisten, is meer dan 10.000. Pas begin maart 1946 werden de Nederlandse troepen door de Engelsen op Java toegelaten.

Begin oktober 1945 was de hoogste politieke gezagsdrager, luitenant-gouverneur-generaal dr. H.J. van Mook met zijn staf in Batavia gearriveerd. Hij onderhandelde, onder druk van de Britse autoriteiten, met de Indonesische leiders Sukarno en Hatta die met de Japanners hadden samengewerkt. Dit leidde tot veel ongenoegen in Den Haag. Het kabinet-Schermerhorn/Drees (1945-1946) had contact met deze Indonesische 'collaborateurs' afgewezen. Zij opteerde voor een federatie van deelstaten, de zogenaamde Verenigde Staten van Indonesië (VSI) waarover Nederland tijdens de overgangsfase het gezag zou uitoefenen.

De VSI zouden samen met Nederland deelgenoot worden in het Koninkrijksverband. Al eerder, in december 1942, had koningin Wilhelmina vanuit Londen in een radiotoespraak beloofd dat na de oorlog de koloniale verhouding tussen Nederland en Indië zou worden gemoderniseerd. Een onafhankelijk Indonesië, onder leiding van Sukarno c.s. was vooralsnog voor Nederland ondenkbaar en onaanvaardbaar. In vertrouwelijke besprekingen wisten Van Mook en de gematigde Indonesische premier Sutan Sjahrir een compromis te bereiken. Later werden de Nederlands-Indonesische besprekingen voortgezet in het jachtslot Sint Hubertus op het landgoed de Hoge Veluwe. Eind april 1946 mislukte deze zogenoemde Hoge Veluweconferentie. Van Mook ging door met het promoten van zijn federalistische denkbeelden. Tijdens de conferentie in het bergoord Malino op Zuid-Celebes midden juli 1946 werd het plan tot vorming van een federatieve staat verder uitgewerkt. Nederland stelde voor om deelstaten in te voeren. Van Mook lanceerde het idee dat Nederlands-Indië in de toekomst zelfstandig zou worden, in de vorm van een federatie met verschillende deelstaten. In de federale structuur bleef Nederland voorlopig een overheersende positie innemen. Over de Republiek werd niet gesproken. De Malino-deelstaten zoals later Oost-Indonesië en West-Borneo, hadden weliswaar hun eigen regering maar belangrijke financiële, economische, militaire en politieke zaken bleven onder het beheer van de Nederlands-Indische autoriteiten. De Malino-politiek van Van Mook werd door de Republikeinen dan ook gezien als een uiting van koloniale verdeel-en-heers politiek. Sukarno c.s. wilden een onafhankelijk Indonesië in de vorm van een eenheidsstaat en zeker geen federatie. Het probleem was dat de partijen elkaar diep wantrouwden.

De Nederlanders onderschatten de kracht en de populariteit van het Indonesische nationalisme alsmede de revolutionaire strijdbaarheid. De conflicten en besprekingen wisselden elkaar af. De moeizame onderhandelingen tussen Nederland en de Republiek, met de Britse bemiddelaar Lord Killern, werden voortgezet. Dit leidde uiteindelijk tot het akkoord van Linggadjati op 25 maart 1947. De belangrijkste bepalingen daarin waren dat Nederland de facto het gezag van de Indonesische Republiek over Java en Sumatra erkende en dat de Republiek ging meewerken aan de vorming van een federale staat Indonesië, waarvan de Republiek de belangrijkste

ste deelstaat zou worden. De Verenigde Staten van Indonesië (VSI) en Nederland zouden zich verbinden in een volkenrechtelijke constructie, de Nederlands-Indonesische Unie. Het betekende dat Nederland in principe akkoord ging met een geleidelijke dekolonisatie. Sommige Indonesische leiders waren bereid toe te geven aan de Nederlandse voorwaarden maar anderen streefden naar volledige onafhankelijkheid. Ze wilden de strijd met de Nederlanders aangaan. Die laatste groep kreeg steeds meer aanhangers. Maar ook in Nederland lag het akkoord gevoelig. De conservatieve oppositie vooral de afgevaardigden van de Katholieke Volkspartij (KVP) en Anti-Revolutionaire Partij (ARP) vonden dat Indië werd verkwanseld. Zij wezen concessies aan de Republiek af. De Nederlandse en Indonesische achterban kon zich niet of moeilijk in de bereikte overeenkomst vinden. Tenslotte leidden de diplomatieke schermutselingen en de frustraties over de uitvoering van dit akkoord tot een militaire actie door Nederland.

Nederland beschikte intussen over een goed bewapende en grote legermacht op Java en Sumatra. Het Nederlandse leger, inclusief het KNIL en het Korps Mariniers was op dat moment meer dan 150.000 man sterk waarvan 100.000 dienstplichtigen. Op 21 juli 1947 werd een omvangrijke militaire actie met de codenaam 'Operatie Product' tegen de Republiek ingezet. De katholieke premier dr. L.J.M. Beel sprak over 'politieele' acties om aan te geven dat het een binnenlandse aangelegenheid betrof en ging om het herstellen van rust en orde. Primair was de marsroute gericht op de terugwinning van de belangrijkste productie- en plantagegebieden op Java en Sumatra. Militair gesproken was de Nederlandse actie een succes. De Republikeinse troepen waren niet bij machte de opmars te stuiten. Binnen twee weken waren de voornaamste steden, strategische knooppunten en cultuurgebieden op Java en Sumatra heroverd. Generaal S.H. Spoor wilde nog doorstoten naar Yogyakarta waar zich de militaire en politieke leiding van de Republiek bevond. Vervolgens blokkeerde PvdA-vicepremier dr. W. Drees deze militaire strategie onder dreiging van de val van het kabinet-Beel (1946-1948). Onder internationale druk beëindigde Nederland de actie op 5 augustus 1947.

De militaire actie was weliswaar succesvol maar de Republikeinse troepen waren niet uitgeschakeld. Ze zetten in het binnenland van Java en Sumatra de guerrillastrijd voort. De Republikeinse regering volhardde in haar weigering toe te geven aan de Nederlandse eisen. De oplossing van het conflict was verder weg dan ooit. De Verenigde Naties stelden een internationale Commissie van Goede Diensten (CGD) in werking die moest bemiddelen tussen Nederland en de Republiek. Begin december 1947 werden onderhandelingen, onder CGD-supervisie, gevoerd op het Amerikaanse oorlogsschip *Renville*. Ruim een maand later, op 17 januari 1948 kwam de *Renville*-overeenkomst tot stand. Deze overeenkomst is grotendeels een bevestiging van afspraken die eerder in de overeenkomst van Linggadjati zijn vastgelegd. Er werd een wapenstilstand bereikt. Verder aanvaardde de Republiek de door Van

Mook vastgestelde demarcatielijnen waarachter de Indonesische troepen zich zouden terugtrekken. Het politieke uitgangspunt was nog steeds een federatief staatsverband (VSI) in een unie met Nederland. Echter ook deze afspraken brachten geen uitweg uit de impasse. In de zomer van 1948 verbrak de Republiek de politieke besprekingen met Nederland. De guerrilla-activiteiten werden opgevoerd. De politieke en militaire situatie in Indonesië verslechterde opnieuw. Zo brak eind september 1948 in Madiun op Midden-Java een communistische opstand uit, die door het Republikeinse regeringsleger bloedig werd onderdrukt. Deze interne strijd kostte zeker 10.000 mensen het leven. De Republiek slaagde erin op eigen kracht deze revolte neer te slaan. Daarmee won zij in de westerse wereld aan prestige. Op West-Java werd de Republiek geconfronteerd met de fundamentalistische islamitische strijdgroepen van de *Darul Islam* die streden voor een islamitische staat. Ze vormden eveneens een bedreiging voor het regime van Sukarno. Het Indonesische verlangen naar onafhankelijkheid was algemeen maar de onderlinge verdeeldheid tegelijkertijd groot.

Bij de formatie van het kabinet-Drees/Van Schaik (1948-1951), dat in augustus 1948 aantrad, werd afgesproken dat Van Mook, de architect van de federale politiek, zou worden vervangen door het KVP-kopstuk, oud-premier Beel. Op 1 november 1948 werd de machtswisseling een feit. Van Mook vertrok en Beel werd de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon (HVK). Hij wilde breken met de Indië-politiek van de afgelopen jaren en besloot tot een hardere gedragslijn tegenover de Republiek. De infiltraties en bestandsschendingen door het Indonesische leger en ongeregelde strijdgroepen in de Nederlandse gebieden op Java en Sumatra namen sterk toe. De Republiek was niet bereid zich aan de wapenstilstand te houden.

De onderhandelingen liepen definitief vast. Langer praten had geen zin en andermaal stuurde Nederland aan op een nieuwe militaire actie. Zelfs PvdA-premier Drees achtte een militair ingrijpen onvermijdelijk. Het 'rooms-rode' kabinet en de legerleiding, gesteund door een meerderheid van de bevolking, besloten op 19 december 1948 tot een militair offensief 'Operatie Kraai' (Indonesiërs spreken van *Agressi I* en *Agressi II*) tegen de Republiek. De actie was vooral gericht tegen de Republikeinse hoofdstad Yogyakarta alsmede de gevangenneming van de Republikeinse politici en militaire top. Er werd een luchtlandingsoperatie door parachutisten en commando's van het Korps Speciale Troepen uitgevoerd. De militaire actie slaagde. Sukarno cum suis werden gearresteerd en geïnterneerd. Binnen enkele dagen werden de belangrijkste bestuurlijke centra op Java en Sumatra veroverd. Op 5 januari 1949 maakte Nederland onder druk van de Verenigde Naties en de Verenigde Staten, een eind aan de operaties. Generaal Sudirman, opperbevelhebber van het Republikeinse leger, de TNI (*Tentara Nasional Indonesia*) ontsnapte en trok met zijn manschappen de bergen in. Vandaaruit werd een intensieve guerrilla gevoerd. Generaal Spoor meende deze tegenstanders snel te kunnen uitschakelen.

Hij maakte een inschattingsfout. De uitzichtloze guerrillastrijd, met excessen aan beide zijden, nam grote vormen aan vooral in Midden- en Oost-Java. Het eindresultaat was een patstelling. De Nederlandse regering kwam onder grote internationale druk te staan. De wereldopinie keerde zich steeds meer tegen Nederland.

De onderhandelingen met de Republiek werden, onder leiding van de *United Nations Commission for Indonesia* (UNCI), opvolger van de CGD, hervat. De Nederlandse diplomaat dr. J.H. van Roijen en de Indonesische vertegenwoordiger Mohammad Rum sloten op 7 mei 1949 de Van Roijen-Rum-overeenkomst, een definitieve politieke oplossing van het conflict. De hoofdpunten waren: beëindiging van de guerrilla, vrijlating van de politieke gevangenen, terugkeer van de Republikeinse regering en het houden van een Ronde Tafel Conferentie te Den Haag over de spoedige onafhankelijkheid. Vooral de terugkeer van de Republikeinse leiders en militairen naar Yogyakarta en de terugtrekking van de Nederlandse troepen uit deze Midden-Javaanse vorstenstad zorgden voor grote spanning binnen de legertop en bij de manschappen. Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon Beel was het oneens met de Van Roijen-Rum-overeenkomst. Hij kon zich niet verenigen met de terugkeer van de Republiek en nam ontslag. Zijn beleid was uitgelopen op een fiasco. Hij werd opgevolgd door dr. A.H.J. Lovink. Op 25 mei 1949 overleed generaal Spoor plotseling aan een hartaanval. Uiteindelijk verlieten de Nederlandse troepen eind juni Yogyakarta. Op 6 juli maakten Sukarno c.s. een triomfantelijke intocht in de oude sultansstad. Begin augustus 1949 sloten Nederland en de Republiek een definitieve wapenstilstand. Daarna volgde een Ronde Tafel Conferentie in Den Haag, onder auspiciën van de VN, over de komende onafhankelijkheid. Op 27 december 1949 ondertekende koningin Juliana de overdracht van de soevereiniteit aan Indonesië. De balans van vier jaar oorlog, bijna 6.000 Nederlandse militairen kwamen om door de strijd, door ziekte, door zelfmoord of ongelukken. Aan Indonesische zijde sneuvelden circa 100.000 strijders. Schattingen over burgerdoden variëren van 25.000 tot 100.000. De meeste slachtoffers vielen tijdens de guerrillaoorlog in het laatste jaar. Er kwam een eind aan 350 jaar Nederlandse aanwezigheid in de tropische archipel.²